

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti İli" 100

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə ədəbi mühit

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Azərbaycan xalqının tarixi, siyasi və mədəni-psioloji həyatında, o cümlədən dövrün ədəbi-bədii fikir nümunələrində silinməz izlər buraxmışdır. Cümhuriyyət dövrünün öz böyük poeziyası, nəsr, dramaturgiyası və publisistikası olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, hətta ay da, ulduz da rəməz və obraz kimi rəsmiləşən milli simvolikaya – üçrəng bayrağa və gerbə poeziyadan, romantik nəsrədən və inqilabi publisistikadan keçərək gəlmişdir.

Aşkar həqiqətdir ki, Cümhuriyyət dövrünün ədəbiyyatını ilk dəfə araşdıran və dəyərləndirənlər də elə Cümhuriyyəti və onun mədəniyyətini yaradanların özləri olmuşlar. Ədəbi prosesləri tənzim edənlər və yaradanlar – Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mirzəbala Məmmədzadə, Parlamentin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşov, sədr müavini Həsən bəy Ağayev, Cümhuriyyət hökumətinin sədri Fətəli xan Xoyski, həmçinin Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Üzeyir və Ceyhun bəy Hacıbəyli qardaşları, Hüseyn Cavid, Cəlil Məmmədquluzadə, Məhəmməd Hadi, Əhməd Cavad, Adbulla Şaiq, Salman Mümtaz, Əlabbas Müznib və başqaları idilər. Xüsusən, "Cümhuriyyət şairi" Əhməd Cavadın, Əli Yusif, Ümmügülüm, Əmin Abid (Gültəkin), Cəfər Cabbarlı, Bədri Seyidzadə, Mürşid, Davud (Ağamirzadə), Əli Şövqi kimi gənclərin şeirləri el arasında sürətlə yayılır, marşa, himnə, nəğməyə çevrilirdi. Azərbaycanın istiqlalına, milli dövlətə, bayrağa və gerbə, türkçülük idealına, ümumbəşər

ri və islami dəyərlərə həsr olunmuş ən yaxşı ədəbi-bədii, elmi-publisistik, fəlsəfi-tarixi əsərlər məhz Cümhuriyyət dövründə yaranmışdır. Azərbaycanın tam müstəqilliyi və istiqlal ideyası əksər ziyalıları bir bayraq altında birləşdirir və ədəbi hərəkət də ən çox bu yöndə irəliləyirdi. M.Ə.Rəsulzadə, Ə. Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, C.Hacıbəyli kimi xadimlər Avropada və Rusiyada vüsət tapan xristian birliyi hərəkəti müqabilində "türkləşmə, islamlaşma və müasirləşmə" ideyasını irəli sürür və onun qələbəsinə çalışırdılar. Bu ideya Azərbaycanda siyasi, sosioloji və fəlsəfi istiqamətə yönəlir, azərbaycançılıq təlimi ilə qaynayıb-qarışırdı.

M.Ə.Rəsulzadə 1919-cu ildə "Azərbaycan" qəzetində yazıçı və şairləri bu ideyanı əks etdirməyə çağırır və yazırdı: "Mətbuatın, ədəbiyyatın millətin qəlbinə milliyyət və istiqlal toxumu saçan bir əməl olduğu məlumdur...

Ey millətin lisanül-qeybi olan şairlər, ədiblər! Millətin əməllərini, ülvi niyyət və məqsədlərini oxşayınız, kəndisinə millət sevgisi, vətən məhəbbəti, hürriyyət eşqi təlqin ediniz".

1918-20-ci illərdə gənc ədəbi qüvvələrin bir amal uğrunda təcrübəli nəsilərə birləşmək arzusu duyulurdu. "Gəliniz əsrlərlə millətin ürəyində daş bağlayan dərdlərini açıb tökək!", - deyən Mirzə Cəlil güneyli, quzeyli Azərbaycanın taleyini düşünürdü.

Cümhuriyyətin əvvəlcə Ukraynada, sonra isə Türkiyədə rəsmi elçisi olan Yusif Vəzir Cəmənzəminli "Bu gün yazıçıya nə gərəkdir?" sualına belə cavab verirdi: "Dil azadlığı, qələm azadlığı!". Başqa görkəmli sənət usta-

ları da Cümhuriyyətin verdiyi qələm azadlığından bəhrələnirdilər. N.Vəzirov, S.S. Axundov, Y.V.Cəmənzəminli, S.Hüseyn, A.Divanbəyov və başqaları pedaqoji işdə, publisistika sahəsində, dövlət işlərində çalışır, siyasi həyata qoşulurdular. Bir çoxlarını ədəbiyyat tarixi məsələləri də düşündürürdü. Belə ki, Yusif Vəzir "Litva tatarlarının tarixi", "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir nəzər" kitablarını yazır, S.Mümtaz Azərbaycanın klassik şairlərinin əsərlərini toplayırdı. Ə.Haqqverdiyev, Ə. Qəmküsar, Ömər Faiq və başqaları Tiflisdə çalışırdılar. Cəfər Cabbarlının istiqlal mövzulu şeirləri 1918-20-ci illərin inqilabi və romantik əhval-ruhiyyəsini xüsusilə qabarıq ifadə edən fəlsəfi-rəmzi nümunələr idi. Şair "Yaşıl donlu, al yanaqlı, mavi gözlü sevdiyim" dediyi məşuqəyə eşq elan edir və onun tarixi simvolikasını açırdı.

Bu dövr poeziyasında "Cümhuriyyət şairi" Əhməd Cavadın səsi daha gur eşidilirdi. Əhməd Cavadın həyat və yaradıcılığının ən parlaq və məhsuldar dövrü XX əsrin 10-cu illərinin ortalarına və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünə təsadüf edir. Bu illərdə onun "Qoşmalar" (1916) və "Dalğa" (1919) adlı şeir topluları nəşr edilmişdir. Həmin dövrdə Ə.Cavadın fəaliyyəti bilavasitə M.Ə.Rəsulzadə ilə bağlı olmuşdur. Ə.Cavad məhz M.Ə.Rəsulzadənin təklifi ilə "Müsavat" partiyasına daxil olmuşdur.

Daim ictimai-siyasi hadisələrin mərkəzində olan Ə.Cavad Cümhuriyyətin qurulmasını "Azərbaycan, Azərbaycan!" və "Canım-gözüm, gö-

züm-canım Azərbaycanım" şeirləri ilə alqışlamışdır. 28 May – İstiqlal günü, milli ordu, türk birliyi, üçrəngli, səkkizguşəli ay-ulduzlu bayraq onun şeirlərinin əsas atributları idi.

Azərbaycan hərbi birlikləri ilə türk ordu hissələri Bakıya daxil olduqda, Ə.Cavad əsgər yoldaşları ilə bərabər, Bakının Yasamal dağındakı səngərlərdə düşmənlə vuruşurdu. "Bismillah" şeirini də o, həmin döyüş meydanında yazmışdır.

Ə.Cavadın ikinci şeir kitabı olan "Dalğa"da (1919), əsasən, istiqlal dövründə yazdığı şeirləri toplanmışdır. Şair tükənməz ilhamını sonsuz, ülvi məhəbbətlə sevdiyi Azərbaycan milli istiqlalının tərənnümünə həsr etmişdir ("Nədən yarandın", "Azərbaycan bayrağına", "Al bayrağa", "Gəlmə", "Bakı deyir ki...", "Qardaş", "İngilis" və s. şeirləri).

"Mən çeynənən bir ölkənin haqq bağırən səsiyəm", - deyən Ə. Cavad milli azadlığı təhdid edən şimal yelinə, azad dağları bürümək istəyən dumana, milli dövləti devirməyə çalışan təcavüzkar qüvvələrə qəzəblə xəbərdarlıq edirdi.

Ə.Cavad ömrünün sonuna qədər milli istiqlal ideallarına sadıq qalmış və bu yolda şəhid olmuşdur. Bunu onun Cümhuriyyətin süqutundan, Aprel işğalından (1920) sonra yazdığı əsərlər də sübut edir. 1925-ci ildə yazdığı "Göygöl" şeirində şair müstəqil Azərbaycanın dövlət bayrağındakı ay-ulduza işarə edərək deyirdi:

Sənin gözəlliyin gəlməz ki saya, Qoynunda yer vardır ulduza, Aya, Oldun sən onlara mehriban daya, Fələk büsatını quralı, Göygöl.

Şair bu şeirə görə həs olunmuşdur.

(ardı gələn sayımızda)